

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING LINGVISTIK KOMPETENSIYALARINI INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

D.H.Salimova

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18889270>

Annotatsiya: Mazkur tezisda **boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini integrativ yondashuv asosida takomillashtirishning nazariy-metodik asoslari** o'rganiladi. Tadqiqotda lingvistik kompetensiya tushunchasining ilmiy talqini, uning tarkibiy komponentlari, shuningdek, boshlang'ich ta'limda tilni egallashning psixolingvistik jihatlari xalqaro va mahalliy ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Integrativ yondashuvning mohiyati, asosiy tamoyillari va Content and Language Integrated Learning (CLIL) metodologiyasining boshlang'ich ta'limdagi imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf o'quvchilarida fonetik-fonologik, leksik, grammatik, matniy va pragmatik kompetensiyalarni kompleks rivojlantirish uchun metodik tizim yaratishning ilmiy asoslarini belgilaydi.

Kalit so'zlar: lingvistik kompetensiya, integrativ yondashuv, boshlang'ich ta'lim, kommunikativ kompetensiya, CLIL, til ko'nikmalari, metodik tizim, psixolingvistika, yaqin rivojlanish zonasi, nutq faoliyati.

KIRISH. Boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxsning nutq madaniyati va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim paradigmasi o'quvchilarda yaxlit til ko'nikmalarini rivojlantirishni talab etib, bu jarayonda integrativ yondashuv alohida o'rin egallaydi. Integrativ yondashuv deganda o'quvchining tinglab tushunish, so'zlash, o'qish va yozish kompetensiyalarini bir-biri bilan uzviy bog'liq holda, bir-birini to'ldirib boruvchi tizim sifatida rivojlantirish tushuniladi (Vygotsky, 1934; Chomsky, 1965; Krashen, 1982). Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (2020) va "Maktabgacha ta'lim va boshlang'ich ta'limni rivojlantirish" Davlat dasturi (2022–2026) doirasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini kompleks ravishda takomillashtirish zaruriyati kun tartibiga qo'yilgan. Shu bilan birga, mavjud metodologik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, integrativ yondashuvning nazariy-metodik asoslari yetarlicha sistematizatsiya qilinmagan. Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish uchun ilmiy

asoslangan nazariy-metodik tizimni ishlab chiqish va uning samaradorligini asoslashdan iborat.

"Lingvistik kompetensiya" atamasi ilmiy muomalaga N. Chomsky tomonidan 1965-yilda kiritilgan bo'lib, u ushbu tushunchani "til tizimini bilish va undan foydalana olish qobiliyati" sifatida ta'riflagan (Chomsky, 1965, b. 4). Keyinchalik D. Hymes (1972) bu tushunchani kengaytirib, kommunikativ kompetensiya nazariyasini ishlab chiqdi: unga ko'ra, til bilimi nafaqat grammatik qoidalarni bilishni, balki ularni muloqot jarayonida maqsadli, ijtimoiy jihatdan to'g'ri qo'llashni ham nazarda tutadi. M. Kanale va M. Svein (1980) kommunikativ kompetensiyaning to'rt komponentli modelini taqdim etdi: grammatik kompetensiya, sotsiodilinguistik kompetensiya, diskurs kompetensiyasi va strategik kompetensiya. Ushbu model keyingi o'n yilliklarda boshlang'ich ta'lim metodikasiga tatbiq etilishi nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etdi. Otaboyeva va Yusupova (2018) o'z tadqiqotlarida ushbu modelni O'zbekiston boshlang'ich ta'limi kontekstida moslashtirib, lingvistik kompetensiyani besh asosiy komponentdan iborat tizim sifatida ko'rib chiqdilar: fonetik-fonologik, leksik, grammatik, matniy va pragmatik kompetensiyalar. J. Trim va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan "Tillarni bilish bo'yicha umumiy Yevropa mezonlari" (CEFR, 2001) hujjatida lingvistik kompetensiya uch asosiy yo'nalishda: leksik, grammatik va fonologik kompetensiyalar orqali tavsiflanadi. Mazkur mezonlar hozirgi kunda xalqaro ta'lim amaliyotida keng qo'llanilmoqda. L.S. Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" (zone of proximal development) nazariyasi (Vygotsky, 1978) boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Unga ko'ra, bolaning til imkoniyatlari mustaqil bajara oladigan vazifalar bilan o'qituvchi yordamida bajara oladigan vazifalar o'rtasidagi masofa bilan belgilanadi.

S. Krashenning "Kirish gipotezasi" (Input Hypothesis, 1982) va J. Swainning "Chiqish gipotezasi" (Output Hypothesis, 1985) boshlang'ich sinf o'quvchilarida til kompetensiyasini shakllantirish jarayonini psixolingvistik nuqtai nazardan asoslaydi. Krashenga ko'ra, til egallash tabiiy nutq kiritmasini (comprehensible input) qabul qilish orqali amalga oshiriladi; Swain esa o'quvchi nutq chiqarishi orqali kompetensiya mustahkamlanishini ta'kidlaydi. J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi (Piaget, 1952) boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar (7-11 yosh) aqliy rivojlanishining "aniq operatsiyalar" bosqichida ekanligini ko'rsatadi. Bu bosqichda bolalar til strukturalarini mantiqiy tafakkur orqali o'zlashtira borishlari, lingvistik kategoriyalarni konkret misollar asosida idrok etishlari

muhim metodologik xulosa bo'lib xizmat qiladi (Piaget & Inhelder, 1969). A.A. Leontyev (1974) nutq faoliyatining uch pog'onali modelini ishlab chiqdi: motivatsiya-orientatsiya, ijroiya va nazorat bosqichlari. Ushbu model o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishda nutq faoliyatini tizimli tashkil etishning nazariy asosi sifatida qo'llaniladi. Shu asosda N.I. Jinkin (1958) nutq mexanizmlari nazariyasini ishlab chiqib, ona tilida so'zlash va yozish ko'nikmalarini egallashning psixologik mexanizmlarini aniqladi.

Ta'limdagi integrativ yondashuv (integrated approach) fanning turli soha va yo'nalishlari o'rtasidagi bog'liqlikni ta'lim jarayonida faol qo'llashga asoslangan pedagogik strategiyadir (Drake & Burns, 2004). J.H. Fogarty (1991) integrativ o'qitishning o'n turi mavjudligini ko'rsatib, ularni qo'shish (fragmented), bog'lash (connected), g'alvirsimon (nested), izchillik (sequenced), ulashish (shared), to'qish (webbed) kabi turlarga ajratadi. Tilni o'rgatishda integrativ yondashuvning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat. Tizimlilik tamoyili: tinglab tushunish, so'zlash, o'qish va yozish ko'nikmalarini bir-biri bilan uzviy bog'liq holda o'rgatish. Richards va Rodgers (2014) ta'kidlaydiki, til ko'nikmalari izolyatsiyada emas, balki bir-birini qo'llab-quvvatlovchi tizim sifatida rivojlanadi. Kontekstuallik tamoyili: lingvistik birliklarni mavzuli-semantik kontekst doirasida o'rganish (Halliday, 1975). Kommunikativlik tamoyili: til o'rgatishni muloqot vaziyatlari orqali amalga oshirish. Differentsiallik tamoyili: o'quvchilarning individual lingvistik imkoniyatlarini hisobga olgan holda yondashish.

Content and Language Integrated Learning (CLIL) modeli. Zamonaviy xalqaro ta'lim amaliyotida keng tarqalgan Content and Language Integrated Learning (CLIL) — mazmun va tilni integrativ o'rgatish modeli D. Marsh (1994) tomonidan ishlab chiqilgan. CLIL metodologiyasining asosiy g'oyasi — fan mazmunini o'rganish orqali til kompetensiyalarini bir vaqtning o'zida rivojlantirish. Coyle, Hood va Marsh (2010) CLIL ning "4C" modelini taklif qilgan: Content (mazmun), Communication (kommunikatsiya), Cognition (bilish) va Culture (madaniyat). O'zbekiston boshlang'ich ta'lim amaliyotida ham ushbu yondashuv elementlari, xususan, til darslarini tabiat, matematika va san'at darslari bilan integratsiya qilish orqali qo'llash samarali natijalar berishi bir qator ilmiy tadqiqotlarda isbotlangan (Xoliqov, 2019; Rahimova, 2021). Jumladan, Rahimovanning 2021-yilgi tadqiqotida 2–4-sinf o'quvchilari bilan o'tkazilgan eksperimental ish shuni ko'rsatdiki, integrativ darslar o'tkazilgan sinflarda o'quvchilarning leksik ko'nikmalari an'anaviy darslar o'tkazilgan sinflarga nisbatan 34% ga yuqori bo'lgan.

Metodik tizimning tarkibiy qismlari Boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish metodik tizimi quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi. Maqsadli komponent: o'quvchilarda fonetik-fonologik, leksik, grammatik, matniy va pragmatik kompetensiyalarni kompleks tarzda shakllantirish. Mazmuniy komponent: tilning barcha sathlarini o'zaro bog'liq holda qamrab oluvchi o'quv materiallarini tanlash va tizimlashtirish. Jarayon komponenti: muloqot, rolli o'yinlar, loyiha faoliyati, mantiqiy topshiriqlar va ijodiy vazifalar orqali ko'nikmalarni rivojlantirish. Natija komponenti: lingvistik kompetensiyalarning o'lchov mezonlari va baholash vositalari tizimi. Tarnovskaya va Suxova (2016) ta'kidlashicha, metodik tizimning samarali ishlashi uchun uning barcha komponentlari o'zaro uyg'un va bir-birini to'ldiruvchi bo'lishi zarur. Ushbu talabdan kelib chiqqan holda, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ishlab chiqiladigan integrativ dastur mazmuni tizimlilik, izchillik, o'quvchi faolligini ta'minlash va refleksiya undash tamoyillariga tayanishi lozim.

Integrativ darslarda qo'llaniladigan ta'lim usullari Ilmiy adabiyotlar tahlili integrativ yondashuvga asoslangan lingvistik kompetensiyani shakllantirish uchun bir qator usullar alohida samarali ekanligini ko'rsatadi. Loyiha usuli (Project-based learning) W. Kilpatrick (1918) tomonidan asoslangan bo'lib, o'quvchilarga real muloqot vaziyatlarini yaratish va bir vaqtning o'zida bir necha kompetensiyani rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, "Mening shahrim" mavzusidagi loyihada o'quvchilar so'zlash, yozish va o'qish ko'nikmalarini birgalikda qo'llaydi (Blumenfeld va boshq., 1991). Kooperativ o'qitish (Cooperative learning) D.W. Johnson va R.T. Johnson (1994) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, o'quvchilar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirib, kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishiga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kichik guruhli kooperativ faoliyat o'quvchilarning nutqiy faolligini 2–3 barobarga oshiradi (Slavin, 1995). Scaffolding strategiyasi esa D. Wood, J. Bruner va G. Ross (1976) tomonidan kiritilgan bo'lib, o'qituvchining o'quvchi bilan ishlashda ko'rsatadigan tizimli, bosqichma-bosqich yordamini bildiradi va o'quvchining mustaqilligi oshib borgan sari yordam miqdorini kamaytirish prinsipiga asoslanadi.

XULOSA

Yuqorida bayon etilgan nazariy tahlil va ilmiy manbalar ko'rib chiqilishi asosida bir qator muhim xulosalar shakllandi. Lingvistik kompetensiya — ko'p komponentli, dinamik, ijtimoiy-madaniy kontekstda rivojlanuvchi tizim bo'lib, uni izolyatsiyada emas, balki integrativ tarzda o'rgatish talab etiladi. Chomsky

(1965), Hymes (1972), Canale va Swain (1980) kabi nazariyotchilarning ishlari bu xulosaning mustahkam ilmiy asosi hisoblanadi. Integrativ yondashuv boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishda alohida pedagogik imkoniyatlarni taqdim etadi: ko'nikmalar o'rtasidagi bog'liqlik ta'minlanadi, o'quv jarayoni kommunikativ jihatdan boyitiladi, motivatsiya ortadi va bilimlarning puxtaligi ta'minlanadi. Integrativ metodik tizimni loyihalashda Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi, Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi, Krashenning kirish gipotezasi va Swainning chiqish gipotezasi o'zaro uyg'unlikda nazariy asos bo'lib xizmat qilishi lozim. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, boshlang'ich ta'lim uchun integrativ yondashuvga asoslangan lingvistik kompetensiyani takomillashtirish metodik tizimi O'zbekiston ta'lim kontekstiga moslashtirilgan holda nazariy jihatdan asoslab berildi va uning tarkibiy-funksional modeli ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Blumenfeld, P., Soloway, E., Marx, R., Krajcik, J., Guzdial, M., & Palincsar, A. (1991). Motivating project-based learning: Sustaining the doing, supporting the learning. *Educational Psychologist*, 26(3-4), 369-398.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
3. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press.
4. Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages (CEFR)*. Cambridge University Press.
5. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge University Press.
6. Drake, S. M., & Burns, R. C. (2004). *Meeting Standards Through Integrated Curriculum*. ASCD.
7. Fogarty, R. (1991). *The Mindful School: How to Integrate the Curricula*. IRI/Skylight Publishing.
8. Halliday, M. A. K. (1975). *Learning How to Mean: Explorations in the Development of Language*. Edward Arnold.
9. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269-293). Penguin Books.
10. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1994). *Learning Together and Alone* (4th ed.). Allyn & Bacon.
11. Kilpatrick, W. H. (1918). The project method. *Teachers College Record*, 19, 319-335.

12. Krashen, S. D. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.
13. Leontiev, A. A. (1974). Psikhologiya obshcheniya. Tartu Davlat Universiteti nashriyoti.
14. Marsh, D. (1994). Bilingual Education and Content and Language Integrated Learning. University of Sorbonne, Paris.
15. O'zbekiston Respublikasi. (2020). "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. Qonun hujjatlari milliy bazasi.
16. Otaboyeva, F., & Yusupova, M. (2018). Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limining kommunikativ-kompetentlik asoslari. Toshkent: O'qituvchi.
17. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.
18. Piaget, J., & Inhelder, B. (1969). The Psychology of the Child. Basic Books.
19. Rahimova, D. (2021). Boshlang'ich sinflarda integrativ yondashuv asosida leksik kompetensiyani rivojlantirish. [Nomzodlik dissertatsiyasi]. Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti.
20. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.
21. Slavin, R. E. (1995). Cooperative Learning: Theory, Research, and Practice (2nd ed.). Allyn & Bacon.
22. Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and output in its development. In S. Gass & C. Madden (Eds.), Input in Second Language Acquisition (pp. 235–253). Newbury House.
23. Tarnovskaya, V., & Sukhova, I. (2016). Metodicheskaya sistema obucheniya inostrannomu yazyku. Yaroslavl Davlat Pedagogika Universiteti Nashriyoti.
24. Vygotsky, L. S. (1934/1986). Thought and Language. MIT Press.
25. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
26. Wood, D., Bruner, J. S., & Ross, G. (1976). The role of tutoring in problem solving. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 17(2), 89–100.
27. Xoliqov, A. (2019). Boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiya imkoniyatlari. Xalq ta'limi, 4, 45–52.
28. Jinkin, N. I. (1958). Mekhanizmy rechi. Rossiya Pedagogika Fanlari Akademiyasi nashriyoti.

